

Kartene er under kontinuerlig utvikling og er ikke uttømmende, feil og manglende informasjon vil derfor forekomme. Hovedkildene er Byantikvarens ulike arkiv og Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden.no.

Tegnforklaring

	Regulerte vann		Innsjø
	Industribygninger		Kommunegrense
	Sjø		

Lenke til det digitale Kulturmiljøkartet:
[Kulturmiljøkart](#)
 Lenke til kartfortelling:
[Kartfortelling](#)

Eldre fabrikkbygning i Ytre Arna. Ytre Arna er tekstilindustriens vugge på Vestlandet. Allerede i 1846 var det bomullsveveri i Ytre Arna, mens ullvarefabrikken ble etablert i 1852. Ullvarefabrikken på bildet ble modernisert på 1940-tallet, samtidig som deler av det eldre anlegget ble stående. Industrielle kulturminner består ofte av flere utbyggingstrinn slik at en kan snakke om stor «tidsdybde» for kulturminnet.

INDUSTRIELLE KULTURMINNER

Industrielle kulturminner er fabrikkanlegg, produksjonsapparat, steder eller bygninger som vitner om eldre storskaladrift og masseproduksjon. Industrielle kulturminner kan bestå av fragmenter av anlegg og enkeltbygninger, eller av mer helhetlige industrielle kulturmiljøer. De helhetlige industrielle kulturmiljøene omfatter mer enn fabrikk- eller produksjonsbygninger, her er gjerne både boligtyper, boligområder, bebyggelsesstrukturer, og eldre plangrep fremdeles lesbare på stedet.

På grunn av den store brannfaren var det forbud mot bruk av dampmaskiner i den tette bykjernen. Industrietableringen fant derfor i hovedsak sted utenfor byens grenser. Ytre Arna, Salhus, Hop, Alvøen, Laksevåg, Breistein, Nesttun og Årstad utviklet seg i andre halvdel av 1800-tallet som særegne fabrikksteder rundt byen, knyttet til vannkraft, kapital og kompetanse. Samtidig ble det like utenfor datidens bygrenser etablert maskinindustri og jernstøperier som senere utviklet seg til verftsindustri i stor skala.

Tilgang til sjøtomter var også en vesentlig lokaliseringsfaktor for den tidlige industrietableringen i Bergensområdet. All transport av varer og råvarer foregikk på sjøen, men sjøtomtene innenfor datidens bygrenser var allerede i bruk for handelsvirksomhet. Industrien etablerte seg derfor i Bergens omegn. Dette lokaliseringsmønsteret er en vesentlig del av Bergensregionens industrihistorie.

Industrialiseringen i Bergensområdet begynte for alvor i 1840-årene, men også før dette fant det sted produksjon med industrielt preg i form av reperbaner, skipsverft, og møller i, og i umiddelbar nærhet til, Bergen. Disse tidlige formene for industri er rettere å beskrive som industrialisert håndverk med begrenset bruk av maskiner, mekanisk drivkraft, moderat arbeidsdeling og liten kapital.

Fabrikanlegget etter Salhus Tricotagefabrik (etabl. 1859) blir i løpet av 2020 et fredet kulturminne. Fabrikanlegget og bebyggelsesstrukturene som vokste frem rundt fabrikkens utgjør et av Bergens best bevarte og helhetlige industrielle kulturmiljøer. (Foto: Christine Hvidsten)

Produksjonen var i stor grad knyttet til handel og sjøfart som var de sentrale næringene for Bergen. De mange repperbanene som ble etablert i nærhet til havnen og sjøfronten er et eksempel på dette.

Over tid fikk det håndverkspregede industri ved repperbaner, skipsverft og møller mer moderne industrielt preg, ved at det ble tatt i bruk mekanisk drivkraft og maskiner, men det var først og fremst tekstilindustri, verftsindustri, nærings- og nytelsesindustri og grafisk industri som utviklet seg til store Bergensindustrier, og det er fra disse næringene de fleste bevarte industrielle kulturminnene har sin opprinnelse.

Tekstilindustrien ble etter 1840 en viktig satsning i Bergen. Dette var en arbeidsintensiv industri og medførte ofte sterk befolkningsvekst og nye stedsdannelser. Som autentisk industrielt kulturmiljø som utviklet seg til moderne industriell masseproduksjon, står Ytre Arna og Salhus i særstilling. Stedene kan knyttes til tekstilindustriens fremvekst og bebyggelse og bebyggelsesstrukturer gir et unikt bilde på over 170 års utvikling. Fabrikanleggene ble bygget for fremstilling av stoffer og bekledning i ull og bomull, og det utviklet seg industristeder med en særegen paternalistisk organisering av samfunnet hvor fabrikkledelsen styrte samfunnslivet i stor og smått. Arkitekturhistorisk sett kjennetegnes fabrikkarkitekturen på disse stedene av stor bredde i tid og av skiftende arkitektoniske idealer. Ved siden Ytre Arna og Salhus tok også Eidsvåg, Hop, Trengereid og Fanahammeren preg av små fabrikksteder. Bebyggelsesstrukturene etter industrien på disse industristedene er preget av en klassesdeling som tydelig kommer til uttrykk i bosteder og boligtyper, i boligens plassering i terrenget, i fabrikanleggenes dominerende rolle, men også i forskjønnende og sosiale tiltak i form av samfunnshus, park- og idrettsanlegg, fabrikkskoler, og hagebypregede arbeiderboliger. Industristedene var tidlig ute med å bygge moderne infrastruktur som strøm, kloakk, gater og gatelyst, telegraf og telefon, og fabrikkene stod som

Puddefjorden mellom Laksevågneset og Solheimsviken utviklet seg fra begynnelsen av 1900-tallet til et sammenhengende havne- og industrimiljø, med blant annet malingsfabrikk, blikktrykkeri, ostefabrikk, kullsilø, solardieseltanker og trelastskur. I dag er deler av miljøet bevart, en del er revet og annet er bygget om. (Foto: Christine Hvidsten)

1. Kjele- og tynnplateverkstedet ved det nå nedlagte Bergens Mekaniske Verksted Laksevåg ble oppført i 1882. Bygningstypen var vanlig i verksteds- og skipsindustrien og er i dag blant de eldste bevarte bygninger fra denne industrien i Bergen. 2. USF, Georgernes verft, tidligere sardinfabrikk og er idag kulturhus med mangfold og særpreget. 3. Høgskolen i Bergens hovedcampus, som ble åpnet på NSBs gamle verkstedstomt i 2016. De gamle verkstedshallene fra 1909 er integrert i nybygget. Campus Kronstad er et fint eksempel på samspill mellom bevaring og utvikling med utgangspunkt i et industrielt kulturminne. 4. Kavlifabrikken ved Småpudden. Puddefjorden mellom Solheimsviken og Laksevågneset utviklet seg fra begynnelsen av 1900-tallet til et sammenhengende havne- og industrimiljø.

Heggernæs mølle. Heggernæs Mølle i Nyhavn i Sandviken. Anlegget er bygget om og utvidet flere ganger, og er et godt eksempel på hvordan industrianlegg ofte ble bygget om i takt med at markeds- og produksjonsforhold endret seg. Den eldste delen er melpakkhuset fra 1878, valseloftet i teglstein er fra 1880-årene med et tilbygg fra 1930-tallet.

regel for sykehus, gamlehjem, skole og kirke/bedhus og samfunnshus.

Til den tidlige industrien i omegnen som fremdeles bærer tydelig preg av et industrielt kulturmiljø hører også Alvøen, hvor det allerede i 1626 ble etablert en krumtømme. De fleste bevarte bygninger og anlegg er imidlertid knyttet til Alvøens papirfabrikk som ble etablert i 1797. Fabrikkbygningene som står i dag har kommet til i tiden mellom 1830-tallet og 1930-tallet. I Alvøen er det også mange av de om lag 29 arbeiderboligene verket i 1855 eide, bevart. Sammen med fellesfunksjoner som pakkboder og brygger, og med kjøpmann Fasmers hovedhus med tilhørende hageanlegg, utgjør Alvøen et eksempel på et tidlige helhetlig industrisamfunn.

Nær Bergen sentrum er det først og fremst Solheimsviken og Laksevåg som har sammenhengende kulturmiljøer formet av industrien. Der utviklet det seg verftsindustri i stor skala, i hovedsak gjennom Bergens Mekaniske Verksted og Laxevaags Maskin- og Jernskipsbyggeri, som etablerte seg i henholdsvis 1855 og 1892. Videre utover Damsgårdsveien og Puddefjorden finner vi en rekke fabrikk og produksjons bedrifter fra 1900-tallet. Området mellom sjøfronten og Damsgårdsveien er under stor transformasjon men boligarkitekturen knyttet til industribedriftene er fremdeles å finne flere steder i området opp mot Løvstakken.

Den teknologiske utviklingen med elektrifisering og motordrift rett etter 1900 endret industriens lokalisering betingelser radikalt, og ga grunnlag for en industriutvikling i Bergensområdet som var uavhengig av vassdragene.

I Årstad bydel, som ble innlemmet i Bergen kommune i 1915, finnes en rekke enkeltobjekter fra tekstilindustri og jern- og metallindustri i området rundt Fabrikkveggen, Kanalveien og mot Danmarks plass. Området er i de senere år preget av omfattende forandringer, men bærer fremdeles preg av fra tidligere tider som industristrøk.

I selve byen var det nærings- og nytelsesmiddelindustrien som hadde størst fremgang under det industrielle gjennombruddet etter i 1840-årene. Viktige bevarte anlegg fra disse industriene i Bergen er sardinfabrikken United Sardines Factory (i dag kulturhuset USF) på Nordnes, og Det Sembske Bryggeri (senere Hansa Bryggeri) på Kalfaret som ble bygget ut som fabrikkområde fra midten av 1800-tallet. Et generelt trekk ved fabrikkarkitekturen i sentrum er at den i stor grad ble tilpasset eksisterende murgårdsbebyggelse. Dette hang også sammen med næringsmiddelindustriens produksjonsform, som til forskjell fra verkstedsindustrien ikke var avhengig av stor løftekapasitet og spesialbyggede hallkonstruksjoner.

Laksevåg verft. En tørrdokk er et basseng som kan bli tømt for vann slik at skip kan repareres under vannlinjen. I Bergen var det flere tørrdokker i og med verftsindustrien, men den eneste bevarte og fullt operative er tørrdokken ved BMV på Laksevåg fra 1872. Foto: Christine Hvidsten